

ЧОРНОУС Юлія

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

КОРЗУН Андрій

доктор філософії в галузі права, старший слідчий в особливо важливих справах Головного слідчого управління Національної поліції України

01601, вул. Богомольця, 10, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-7579>

Характеристика воєнних злочинів проти цивільного населення в умовах збройної агресії Російської Федерації

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження правової природи та криміналістичних ознак воєнних злочинів проти цивільного населення в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Проаналізовано міжнародно-правові та національні підходи до визначення воєнних злочинів, їх ознак і складу. Обґрунтовано системний характер таких злочинів, їх багаторівневу природу та зв'язок із державною політикою агресора. Воєнні злочини розглянуто як багатовимірну категорію, що поєднує елементи міжнародного, кримінального, кримінально процесуального права та криміналістики. З огляду на проведені дослідження, запропоновано визначення воєнних злочинів проти цивільного населення як суспільно небезпечних, кримінально караних діянь, що вчиняють у зв'язку зі збройним конфліктом, полягають у порушенні норм міжнародного гуманітарного права, спрямовані проти осіб, які не беруть участі в бойових діях, вирізняються системним або одиничним характером, підвищеною суспільною небезпечністю і можливістю універсального кримінального переслідування. Правова природа воєнних злочинів в Україні характеризується виходом за межі традиційного внутрішньодержавного регулювання. Вона стає транснаціональною, що виявляється у взаємодії міжнародних і національних правових механізмів, а також можливості притягнення винних осіб до відповідальності як у межах національної юрисдикції, так і в міжнародних судових інституціях. Окреслено механізм учинення воєнних злочинів проти цивільного населення, який передбачає не лише множинність форм їх вияву, а й складну системну взаємодію окремих елементів злочинної діяльності. Злочинні дії вчиняють в умовах збройного конфлікту, де поєднані різні способи впливу – збройні, репресивні, інфраструктурні, комбіновані. Воєнні злочини розглянуто як систему взаємопов'язаних дій, які реалізують у межах збройного конфлікту та спрямовані на виконання військово-політичних завдань. Висвітлено положення про системний характер воєнних злочинів, що виявляється на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях і дає змогу розглядати їх як елемент реалізації державної політики й інструмент ведення війни Російської Федерації.

Ключові слова: воєнні злочини; цивільне населення; міжнародне гуманітарне право; агресія; кримінальна відповідальність; доказування; криміналістичні ознаки; механізм кримінального правопорушення; розслідування; кримінальне провадження.

Історія статті:

Отримано: 26.02.2026

Прийнято: 19.04.2026

Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:

Чорноус Ю., Корзун А. Характеристика воєнних злочинів проти цивільного населення в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 2 (72). С. 56–65. DOI: 10.33270/05267202.6

*Відповідальний автор

© Чорноус Ю., Корзун А., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Вступ

Сучасний характер збройної агресії Російської Федерації проти України засвідчує трансформацію воєнних злочинів із поодиноких порушень норм міжнародного гуманітарного права у системний інструмент ведення війни. Воєнні злочини проти цивільного населення не є випадковими наслідками бойових дій, а набувають ознак цілеспрямованої діяльності, спрямованої на знищення цивільної інфраструктури, залякування населення та зміну соціально-демографічної структури територій. Фактичні обставини вчинення воєнних злочинів на території України свідчать про їх повторюваність, типовість і координацію, що дає змогу розглядати їх не як випадкові вияви військової агресії, а як елемент цілеспрямованої політики держави-агресора. У зв'язку з цим традиційні підходи до вивчення воєнних злочинів потребують суттєвого переосмислення.

Матеріали та методи

Воєнні злочини нині знаходяться в центрі дослідної уваги вчених і практиків. З позицій науки кримінального права воєнні злочини висвітлено в працях А. А. Вознюка (2022), І. В. Жук (2022). З позицій наук кримінального процесу та криміналістики воєнні злочини досліджували О. М. Дуге-нюк (2022), Г. К. Тетерятник (2023), В. М. Шевчук (2022), В. Ю. Шепітько та М. В. Шепітьком (2025). Однак необхідними є подальші наукові напрацювання за цим напрямом, адже питання кримінально-правової кваліфікації, криміналістичних ознак воєнних злочинів проти цивільного населення в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України залишаються дослідженими недостатньо.

Метою статті є комплексне визначення поняття та висвітлення характеристики воєнних злочинів проти цивільного населення з огляду на сучасні умови збройної агресії Російської Федерації.

З метою реалізації цієї мети забезпечено комплексне поєднання, з одного боку, загально-наукових (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія) і спеціально-правових методів (порівняльно-правовий, системно-структурний, моделювання, статистичний).

Результати й обговорення

Передусім слід окреслити поняття воєнних злочинів у міжнародному праві. Воєнні злочини є серйозними та грубими порушеннями міжнародного правопорядку, миру і спокою людства, які цинічно посягають на безпеку у світі та заважають прогресивному розвитку людської цивілізації. Посягаючи на найбільші цінності – життя, гідність, свободу й безпеку, ці злочини повинні передбачати жорсткіші міри покарання і застосування радикальніших заходів протидії таким явищам (Voloshchuk, 2024, p. 51). Закріплення міжнародної

протиправності та кримінальної караності воєнних злочинів проти цивільного населення є результатом тривалої еволюції міжнародно-правових норм, спрямованих на обмеження жорстокості виявів війни та забезпечення мінімальних стандартів захисту осіб, які не беруть участі в бойових діях.

Основою сучасного розуміння воєнних злочинів є фундаментальні принципи міжнародного гуманітарного права, зокрема принцип розмежування комбатантів і цивільного населення, принцип пропорційності застосування сили, а також принцип гуманності (ст. 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року¹, ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року²), який забороняє завдання надмірних страждань і шкоди. Порушення саме цих принципів становить сутнісну основу воєнних злочинів, що дає змогу розглядати їх не лише як кримінально карані діяння, а і як посягання на базові цінності міжнародної спільноти.

Важливим етапом для посилення міжнародної відповідальності за вчинення воєнних злочинів стало прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який систематизував перелік таких злочинів і закріпив механізм притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у їх вчиненні³. Особливість цього міжнародно-правового акта полягає в тому, що він встановлює універсальні стандарти кваліфікації воєнних злочинів, які можуть застосовувати незалежно від національної юрисдикції, що свідчить про їх наднаціональний характер.

У сучасній доктрині міжнародного кримінального права воєнні злочини дедалі частіше розглядають не як окремі кримінальні правопорушення, а як складне соціально-правове явище.

Доцільним, зазначають В. В. Ємельяненко, К. М. Оробець (2022), є формування сучасної концепції воєнних злочинів як самостійного виду кримінальних правопорушень у доктрині кримінального права України, а в перспективі – і в КК України.

З огляду на це доцільно виокремити основні структурні елементи воєнних злочинів проти цивільного населення:

– порушення міжнародно-правових норм – є первинною підставою криміналізації, оскільки

¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): міжнар. док. від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

³ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: міжнар. док. від. 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

саме міжнародне гуманітарне право визначає межі допустимої поведінки під час збройного конфлікту;

– кримінально-правова заборона – забезпечує трансформацію міжнародних норм у механізм індивідуальної кримінальної відповідальності;

– кримінально-процесуальна процедура та криміналістичний механізм виявлення, вилучення, фіксації криміналістично значущих об'єктів і забезпечення доказування – охоплює сукупність методів, засобів і процедур, спрямованих на документування та доказування фактів учинення воєнних злочинів;

– політико-правовий контекст їх учинення – відображає зв'язок воєнних злочинів проти цивільного населення із ширшими процесами ведення війни, зокрема реалізацію державної політики або військової стратегії Російської Федерації.

Такий підхід надає можливість розглядати воєнні злочини як багатовимірну категорію, що поєднує елементи міжнародного, кримінального, кримінального процесуального права та криміналістики. Це своєю чергою обумовлює необхідність комплексного підходу до їх дослідження.

З огляду на викладене, пропонуємо визначення воєнних злочинів проти цивільного населення, яке відображає їх сучасний зміст: воєнні злочини проти цивільного населення – це суспільно небезпечні, кримінально карані діяння, що вчиняють у зв'язку зі збройним конфліктом, полягають у порушенні норм міжнародного гуманітарного права, спрямовані проти осіб, які не беруть участі в бойових діях, мають системний або одиничний характер, підвищену суспільну небезпечність і можливість універсального кримінального переслідування.

Нормативно-правове регулювання кримінальної протиправності воєнних злочинів в Україні здійснюють передусім через положення ст. 438 КК України¹. Відмітною особливістю є необхідність звернення до норм міжнародного гуманітарного права для встановлення змісту кримінально караних діянь.

Сучасне міжнародне гуманітарне право в питанні захисту жертв війни спирається на Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них². Закріплено основне зобов'язання держав дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права й забезпечувати повагу їх іншими державами. Це зобов'язання є базовим принципом, що захищає людські цінності в період збройних конфліктів, якого слід дотримуватися за будь-яких обставин. Цей фундаментальний принцип

міжнародного гуманітарного права належить до числа норм *jus cogens*, а його дія поширюється на всіх без винятку учасників збройних конфліктів і створює універсальне зобов'язання перед усією міжнародною спільнотою (*erga omnes*). Універсальність у цьому випадку означає, що контроль за виконанням норм міжнародного гуманітарного права не обмежується лише національним рівнем. Міжнародна судова практика також іде шляхом визнання норм міжнародного гуманітарного права нормами *jus cogens* (Tymchuk, & Sidielnikov, 2025, p. 253).

Слід додати, що Женевські конвенції належать до численних міжнародних договорів, що регулюють гуманітарні аспекти ведення війни та захист осіб, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях. Вони закріплюють принципи гуманного поводження з військовополоненими, пораненими, хворими, цивільним населенням, а також обмежують застосування методів і засобів ведення війни. Конвенції були прийняті під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста й становлять основу сучасного міжнародного гуманітарного права. Зміст Женевських конвенцій: 1) Перша Женевська конвенція (1864): запроваджено захист поранених і хворих військово-службовців під час сухопутних бойових дій, а також визнано символ Червоного Хреста; 2) Друга Женевська конвенція (1906): розширено положення першої конвенції, поширено захист на санітарний персонал і польові госпіталі; 3) Третя Женевська конвенція (1929): встановлено детальні правила поводження з військово-полоненими; 4) Четверта Женевська конвенція (1949): передбачено захист цивільного населення на окупованих територіях і в зонах бойових дій, а також переглянуто попередні конвенції (Hapenko, Shut, & Yalanska, 2025, p. 226-227).

На прикладі ст. 438 КК України може йтися про інтеграцію міжнародно-правових стандартів у національну систему кримінальної юстиції, що забезпечує відповідність внутрішнього законодавства України загальноновизаним принципам і нормам міжнародного права.

У цьому контексті доцільно розглядати ст. 438 КК України не ізольовано, а як складову ширшої правової конструкції, яку можна визначити як інтегровану модель криміналізації воєнних злочинів. Зазначена модель вирізняється поєднанням різних рівнів правового регулювання та охоплює такі взаємопов'язані елементи:

– міжнародно-правова основа – формується нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевськими конвенціями та Додатковими протоколами до них, Римським статутим Міжнародного кримінального суду [4], які визначають перелік заборонених діянь і встановлюють загальні стандарти відповідальності;

– національний механізм реалізації – охоплює норми законодавства України про кримінальну

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Основні положення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста*. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf

відповідальність¹, а також нормативно регламентовану діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, спрямовану на притягнення винних осіб до відповідальності;

– криміналістичні інструменти доказування – охоплюють сучасні методи фіксації, збору й дослідження доказів, зокрема використання цифрових технологій, OSINT-інструментів, залучення можливостей судових експертиз, інших засобів документування воєнних злочинів;

– судову практику міжнародних інституцій – насамперед практику Міжнародного кримінального суду й інших міжнародних трибуналів, яка відіграє важливу роль у формуванні підходів до кваліфікації воєнних злочинів і тлумачення відповідних норм права.

Зазначена інтегрована модель засвідчує, що правове регулювання воєнних злочинів проти цивільного населення не може бути обмежене національним законодавством, оскільки воно функціонує в тісному взаємозв'язку з міжнародно-правовими механізмами. У цьому аспекті національне кримінальне право є інструментом реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави. Водночас така інтеграція породжує низку теоретичних і практичних проблем, серед яких важливе значення мають питання правильної кваліфікації діянь, визначення меж застосування міжнародних норм, а також забезпечення їх належного тлумачення в умовах національного правозастосування. Це зумовлює необхідність підвищення рівня спеціалізованої підготовки суб'єктів кримінального провадження та формування єдиної практики застосування відповідних норм.

Отже, правова природа воєнних злочинів в Україні виходить за межі традиційного внутрішньодержавного регулювання. Вона набуває транснаціонального характеру, що виявляється у взаємодії національних і міжнародних правових механізмів, а також у можливості притягнення винних осіб до відповідальності як у межах національної юрисдикції, так і в міжнародних судових інституціях.

Розглянемо детальніше ознаки воєнних злочинів проти цивільного населення. Система ознак воєнних злочинів проти цивільного населення має складний характер, що принципово відрізняє їх від загальнокримінальних правопорушень. На відміну від останніх, воєнні злочини не можуть бути повноцінно розтлумачені поза контекстом збройного конфлікту та норм міжнародного гуманітарного права, що визначають межі допустимої поведінки під час війни. Багаторівневість системи ознак зумовлена тим, що воєнні злочини поєднують як елементи класичного складу кримінального правопорушення, так і

специфічні міжнародно-правові характеристики. У зв'язку з цим доцільно розглядати їх ознаки не ізольовано, а як взаємопов'язану систему, що забезпечує правильну кваліфікацію діяння.

До основних ознак воєнних злочинів проти цивільного населення належать такі:

– наявність збройного конфлікту, що є обов'язковою контекстуальною умовою (Antoniuk), без якої діяння не може бути кваліфіковано як воєнний злочин. Важливим є не лише факт наявності конфлікту, а й встановлення зв'язку між конкретним діянням і таким конфліктом. У міжнародному кримінальному праві цю ознаку розглядають як обов'язкову, тобто таку, що формує можливість наявності складу воєнного злочину. Брак цього зв'язку трансформує відповідне діяння у загальнокримінальне правопорушення (наприклад, умисне вбивство або тілесне ушкодження). Крім того, сучасна практика засвідчує, що збройний конфлікт може мати як міжнародний, так і неміжнародний характер, що впливає на кваліфікацію злочину й застосовувані норми права;

– спрямованість проти цивільних осіб. Ця ознака передбачає, що посягання здійснюються на осіб, які відповідно до міжнародного гуманітарного права не беруть безпосередньої участі в бойових діях. До таких осіб належать цивільні особи, а також інші категорії, які втратили статус комбатанта². Цивільний статус потерпілої особи має бути визначено не лише формально, а й з огляду на фактичні обставини, зокрема її поведінку під час конфлікту. У цьому контексті ключове значення має принцип розмежування, який зобов'язує сторони конфлікту чітко відрізняти цивільних осіб від комбатантів. Не вдаючись до детального пояснення терміна «комбатант», зауважимо, що комбатанти – це особи, які представляють збройні сили сторони конфлікту, беруть безпосередню участь у воєнних діях під час збройного конфлікту, і правила, що регулюють їхній статус, викладені в різних міжнародно-правових документах, серед яких Женевська конвенція та Додаткові протоколи до неї (Saienko, 2024, р. 208);

– порушення норм міжнародного гуманітарного права. Воєнні злочини завжди пов'язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права, які встановлюють заборонені методи та засоби ведення війни. Ідеться, зокрема, про заборону: 1) посягання на здоров'я, життя, психічне благополуччя чи фізичний стан осіб (до них можна віднести вбивство, різні вияви жорстокого поводження з людиною – тортури, спричинення каліцтв чи інших форм тілесного покарання); 2) покарання колективного характеру; 3) взяття заручників; 4) терористичні акти; 5) пося-

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

гання на гідність особи, зокрема поведження принизливого та образливого характеру, примусова проституція, зґвалтування, інші прояви непристойного нападу; 6) мародерство; 7) засудження осіб без попереднього судового рішення, винесеного належним судом, і без забезпечення визнаних цивілізованими націями судових гарантій, а також застосування такого покарання; 8) руйнування і привласнення майна незаконно, довільно й у великому масштабі, причому ці дії не спричинені воєнною необхідністю; 9) незаконні переміщення, депортації або арешти цивільних осіб; 10) погрози здійснення будь-яких діянь з перелічених вище (Vasyltsiun, 2023, p. 609) тощо.

Зазначена ознака має імперативний характер, оскільки відповідні норми є нормами *jus cogens* і не допускають відступу навіть в умовах надзвичайних обставин. За загальним правилом, у міжнародному праві не передбачено жодних обмежень дії норм *jus cogens*. Не може бути обмежень основних норм міжнародного гуманітарного права. Це насамперед має забезпечити захист прав людини й основоположних свобод в умовах збройного конфлікту, гарантуючи мінімальний гуманітарний стандарт, обмеження чого суперечило б ідеї міжнародного гуманітарного права (Melnychenko, 2025, p. 311).

Отже, порушення норм міжнародного гуманітарного права не лише є юридичною підставою криміналізації, а й відображає антигуманний характер відповідних діянь.

Зосередимо увагу на суб'єкті вчинення воєнних злочинів. Суб'єкт воєнного злочину – це особа чи особи, які вчиняють воєнний злочин. Це може бути окремий військовослужбовець, командир військового підрозділу, цивільна особа або представник озброєних груп. У контексті міжнародного гуманітарного права суб'єктом воєнного злочину є особа, яка порушує Женевські конвенції чи Римський статут Міжнародного кримінального суду. Відповідальність за воєнні злочини може стосуватися не лише безпосередніх виконавців, а й тих, хто видає накази або приймає рішення про вчинення таких злочинів. Також можуть бути притягнуті до відповідальності ті, хто надає підтримку або участь у вчиненні воєнних злочинів (Zozulia, & Batishchev, 2024, p. 384-385).

Водночас сучасний підхід до визначення суб'єкта воєнного злочину виходить за межі формального статусу особи та враховує її функціональну роль у механізмі вчинення злочину. Це надає можливість притягати до відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й осіб, які віддавали накази або організовували відповідні дії. У цьому контексті важливе значення має концепція командної відповідальності, яка є одним із ключових елементів міжнародного кримінального права. Концепція командної відповідальності,

зазначає Н. А. Федорович (2025), фактично збільшує обсяг діянь, за вчинення яких настає кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, й інших начальників. Отже, таке збільшення може відбуватися по-різному – як шляхом встановлення умов, за яких військовий командир, інша особа, яка фактично діє як військовий командир, та інший начальник визнаються суб'єктом кримінального правопорушення, вчиненого підлеглим, так і доповненням кримінального закону відповідним самостійним складом кримінального правопорушення (Fedorovych, 2025, p. 292).

Тож ознаки воєнних злочинів проти цивільного населення утворюють цілісну, взаємопов'язану систему, яка забезпечує їх відмежування від інших кримінальних правопорушень. Їх багаторівневий характер зумовлює необхідність комплексного підходу до кваліфікації таких діянь, що передбачає врахування як норм національного кримінального права, так і положень міжнародного гуманітарного права.

Слід розглянути й об'єктивну сторону воєнних злочинів проти цивільного населення, яка характеризується не лише множинністю форм їх вияву, а й складною системною взаємодією окремих елементів злочинної діяльності, що утворює механізм вчинення злочину, що розглядають як категорію науки криміналістики. На відміну від загальнокримінальних правопорушень, де об'єктивна сторона здебільшого має лінійний характер (дія – наслідок – причинний зв'язок), у воєнних злочинах вона набуває багаторівневої, динамічної та комплексної структури, полягає в складному механізмі злочинної діяльності.

Зазначене зумовлено тим, що відповідні діяння здійснюють в умовах збройного конфлікту, де поєднані різні способи впливу – збройні, репресивні, інфраструктурні, комбіновані. З огляду на сучасну практику вчинення воєнних злочинів проти цивільного населення, доцільно виокремити такі основні форми вираження способу злочинної діяльності:

а) збройні форми, які полягають у безпосередньому застосуванні збройного насильства, спрямованого проти цивільного населення або об'єктів цивільної інфраструктури. До них належать обстріли, бомбардування, застосування ракетних систем, артилерії, а також інших засобів ураження. Особливість таких форм полягає в їхній високій інтенсивності та масштабності наслідків, що часто призводить до значних людських жертв і руйнувань. Важливе значення має не лише факт застосування сили, а й характер об'єкта ураження, оскільки атаки на цивільні об'єкти заборонені нормами міжнародного гуманітарного права. Крім того, у сучасних умовах кінетичні форми

дедалі частіше здійснюють із використанням високоточної зброї та дистанційних засобів ураження, що ускладнює встановлення суб'єкта злочину та причиново-наслідкових зв'язків;

б) репресивні форми – охоплюють дії, спрямовані на фізичне або психічне пригнічення цивільного населення. До них належать катування, жорстоке або нелюдське поводження, незаконне позбавлення волі, примусові допити, сексуальне насильство, а також інші форми примусу. Ці дії вирізняються індивідуалізованим впливом на потерпілих, що відрізняє їх від кінетичних форм, спрямованих на масове ураження. Водночас репресивні форми часто використовують як інструмент залякування населення, отримання інформації або покарання за уявну чи реальну співпрацю з іншою стороною конфлікту. Важлива особливість полягає в тому, що такі дії можуть вчиняти як у зоні активних бойових дій, так і на тимчасово окупованих територіях, що свідчить про їх системний характер;

в) інфраструктурні форми – виявляються у знищенні або пошкодженні об'єктів життєзабезпечення цивільного населення, таких як енергетичні системи, водопостачання, медичні заклади, транспортна інфраструктура, житловий фонд. Особливість таких дій полягає в їх опосередкованому характері впливу, оскільки шкоди цивільному населенню завдають не безпосередньо, а через створення умов, не сумісних із нормальним існуванням. Це може призводити до гуманітарних криз, зниження рівня життя населення та масового переміщення людей. У цьому контексті інфраструктурні форми воєнних злочинів проти цивільного населення можна розглядати як складову стратегії ведення війни, спрямованої на виснаження ресурсного потенціалу держави й деморалізацію населення;

г) комбіновані форми. Комбіновані форми воєнних злочинів проти цивільного населення є найскладнішими за своєю природою, оскільки поєднують фізичний вплив з інформаційно-психологічним тиском. Вони можуть охоплювати одночасне застосування збройного насильства та поширення дезінформації, маніпуляцію суспільною свідомістю, створення паніки й дестабілізацію соціального середовища. Такі дії вирізняються синергійним ефектом, коли різні форми впливу взаємно посилюють одна одну, що значно збільшує їх загальний деструктивний потенціал. У сучасних умовах комбіновані форми є типовими для гібридних конфліктів і становлять особливу складність для правової кваліфікації та доказування.

У цьому контексті воєнні злочини проти цивільного населення слід розглядати не як окремі акти насильства, а як систему взаємо-

пов'язаних дій, що реалізують у межах збройного конфлікту та спрямовані на виконання військово-політичних завдань. Такий підхід дає змогу точніше визначати їх правову природу, здійснювати правильну кваліфікацію та формувати надійну доказову базу в кримінальних провадженнях.

Суб'єктивна сторона воєнних злочинів проти цивільного населення має складну інтелектуально-вольову структуру, що відображає внутрішнє ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків. Суб'єктивна сторона воєнного злочину визначається ставленням обвинуваченого до свого вчинку та його наміром або умислом вчинити діяння, яке є воєнним злочином. Основні елементи суб'єктивної сторони охоплюють мету, коли злочинець свідомо вчиняє дію з усвідомленням, що ця дія становить воєнний злочин; порушення міжнародного гуманітарного права, коли суб'єкт має усвідомлювати, що його дії порушують Женевські конвенції або Гаазькі правила ведення війни (The Hague Conventions...); відсутність законної підстави, коли злочинець свідомо діє без законної підстави, яка може охоплювати воєнний стан, оборону тощо. Суб'єктивна сторона воєнного злочину є важливою для визначення вини і встановлення відповідальності за вчинення конкретного злочину. Умисел й усвідомлення вини відіграють ключову роль у визначенні класифікації конкретного діяння як воєнного злочину (Zozulia, & Batishchev, 2024, p. 385). На відміну від низки загальнокримінальних правопорушень, у цьому випадку важливе значення мають не лише форма вини, а й усвідомлення контексту збройного конфлікту та правового статусу потерпілих. Особа, яка вчиняє воєнний злочин, характеризується такими елементами усвідомлення:

– усвідомлення характеру своїх дій – передбачає розуміння фактичних обставин учинення злочину, зокрема способу, місця, обстановки й наслідків діяння, а також розуміння шкоди, яка може бути заподіяна цивільному населенню;

– усвідомлення їх забороненості – означає розуміння протиправності таких дій відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, а також усвідомлення того, що вони виходять за межі допустимої поведінки під час збройного конфлікту, з бажанням або свідомим допущенням настання відповідних наслідків;

– усвідомлення статусу потерпілих – полягає в розумінні того, що об'єктом посягання є саме цивільне населення або інші особи, які не беруть участі в бойових діях, що прямо впливає на кваліфікацію діяння як воєнного злочину.

Загалом суб'єктивна сторона воєнних злочинів характеризується умисною формою вини, причому умисел може бути як прямим, так і

непрямим, що залежить від ставлення особи до наслідків своїх дій. Водночас у більшості випадків воєнні злочини мають ознаки прямого умислу, оскільки особа усвідомлює забороненість своїх дій та цілеспрямовано їх вчиняє.

Особливість полягає в тому, що виконання наказу не виключає кримінальної відповідальності за вчинене, і це відповідає усталеним підходам міжнародного кримінального права. Зокрема, відповідно до міжнародних стандартів, особу не звільняють від відповідальності, якщо вона виконувала явно незаконний наказ, оскільки обов'язок дотримання норм міжнародного гуманітарного права має пріоритетний характер.

У цьому контексті важливим є те, що суб'єктивна сторона воєнних злочинів нерозривно пов'язана з оцінкою поведінки особи в системі військової ієрархії, що зумовлює необхідність урахування як індивідуальних, так й організаційних аспектів прийняття рішень.

Висновки

Сучасні воєнні злочини проти цивільного населення характеризуються окремими актами протиправної поведінки, набувають ознак системності, що виявляється в їх повторюваності, узгодженості та спрямованості на виконання певних військово-політичних завдань. У цьому контексті системність є не лише фактичною характеристикою, а й важливим кримінально-правовим критерієм, який впливає на кваліфікацію діянь і визначення міри кримінальної відповідальності.

Запропоновано виокремити три взаємопов'язані рівні системності воєнних злочинів:

- тактичний рівень – охоплює окремі злочинні діяння, що вчиняють конкретні військові підрозділи в межах виконання бойових завдань, характеризується безпосереднім фізичним впливом на цивільне населення або об'єкти цивільної інфраструктури;

- оперативний рівень – виявляється у повторюваності, типовості та географічній поширеності злочинів, що свідчить про наявність узгоджених моделей поведінки, спільних алгоритмів дій та певної координації між підрозділами;

- стратегічний рівень – відображає системне вчинення злочинів як елементу державної політики або військової стратегії, спрямованої на виконання довгострокових військових і політичних завдань, зокрема шляхом залякування населення, руйнування інфраструктури й дестабілізації суспільства.

Ці рівні не існують ізольовано, а знаходяться в тісному взаємозв'язку, утворюючи єдину ієрархічну систему, у межах якої окремі злочинні діяння (тактичний рівень) набувають ширшого

значення завдяки їх повторюваності (оперативний рівень) та включеності в загальну політику ведення війни (стратегічний рівень).

Виокремлення таких рівнів системності має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дає змогу:

- пов'язати воєнні злочини зі злочинами проти людяності (ст. 7 Римського статуту міжнародного кримінального суду¹), що передбачають наявність широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Найтяжчими злочинами, зазначає М. Г. Тома (2024), які вчиняють російські військовослужбовці проти українського народу на всій окупованій території України, міжнародна спільнота визнає злочини проти людяності (англійське визначення – crimes against humanity) – убивства, масові знищення людей, тортури, зґвалтування, політичні, расові або релігійні переслідування й інші нелюдські акти поведінки, які досягли критичного рівня. Ці вчинки стали частиною широкомасштабної та систематичної практики РФ проти мирних українців і не тільки (Тома, 2024, р. 343);

- доводити організований характер злочинної діяльності, що є ключовим для встановлення ролі різних суб'єктів у механізмі вчинення злочину;

- обґрунтовувати відповідальність керівництва, зокрема в межах концепції командної відповідальності, яка передбачає притягнення до відповідальності осіб, що віддавали накази або не вжили заходів для запобігання злочинам.

Тож системний характер воєнних злочинів є не лише описовою характеристикою, а й важливим результатом правового та криміналістичного аналізу, що дає змогу вийти за межі оцінки окремих діянь і розглядати їх у контексті глобальніших процесів збройної агресії Російської Федерації проти України.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: міжнар. док. від. 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

References

- [1] Antoniuk, N. The presence of a contextual element distinguishes war crimes from "general crimes". Site "Supreme Court". Retrieved from URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1339594/
- [2] Dufeniuk, O.M. (2022). Investigation of war crimes: logistical, forensic and forensic issues. *Legal electronic journal*, 4, 369-374. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88
- [3] Fedorovych, N.A. (2025). The Legal Nature of Command Responsibility. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law"*, 89(3), 288-294. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.43
- [4] Hanenko, I.S., Shut, V.O., & Yalanska, M.I. (2025). Geneva Conventions and the latest technologies of war: problems of effective legal application. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law"*, 87(4), 224-230. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.4.35
- [5] Melnychenko, V.S. (2025). Peculiarities of the functioning of jus cogens norms in conditions of armed aggression. *Problems of Legality*, 170, 306-320. DOI: 10.21564/2414-990X.170.335679
- [6] Saienko, Yu.O. (2024). The concept and status of a combatant under international law. *Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. Series "Law"*, 39, 205-212. DOI: 10.34142/23121661.2024.39.25
- [7] Shepitko, M., & Shepitko, V. (2025). Aggressive War Against Ukraine: Rural and Urban Safety in the Context of National and Global Security. *Yearbook of ukrainian law*, 17, 351-368. Retrieved from <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi82/0061831.pdf#page=351>
- [8] Shevchuk, V.M. (2022). Current issues of forensics in the context of war and global threats. *Theory and practice of forensic science and forensics*, 28(3), 11-17. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.02
- [9] Teteriatnyk, H.K., & Odazhyu, Yu.M. (2023). Investigation of war crimes: some theoretical and applied issues. *Legal scientific electronic journal*, 6, 686-688. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/161
- [10] The Hague Conventions on the Laws and Customs of War of 1899 and 1907. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
- [11] Toma, M.H. (2024). Crimes against humanity: concepts and signs. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law"*, 81(2), 341-345. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.3.53
- [12] Tymchuk, O.L., & Sidielnikov, A.V. (2025). Protection of war victims and compliance with international humanitarian law. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law"*, 90(5), 248-254. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.31
- [13] Vasylytsiun, I.I. (2023). The concept and social danger of war crimes. *Legal scientific electronic journal*, 10, 608-611. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-10/146
- [14] Voloshchuk, O. (2024). War crimes during war: concepts, key features and distinctions from other criminal offenses. *Legal Bulletin*, 3, 46-53. DOI: 10.32782/yuv.v3.2024.6
- [15] Vozniuk, A.A. (2022). War and state of emergency as circumstances affecting the qualification of a criminal offense or the imposition of punishment. *Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 308-317. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/69
- [16] Vozniuk, A.A., & Zhuk, I.V. (2022). Violations of the laws and customs of war: direct objects, subjects and victims of the crime. General provisions of "jus in bello". *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4, 57-74. DOI: 10.33766/2524-0323.100.57-74
- [17] Yemelianenko, V.V., & Orobets, K.M. (2022). War crimes: concepts, features and correlation with military criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine. *Scientific innovations and advanced technologies. Series "Public administration", "Law", "Economics", "Psychology", "Pedagogy"*, 11(13), 123-136. DOI: 10.52058/2786-5274-2022-11(13)-123-136
- [18] Zozulia, I.V., & Batishchev, O.V. (2024). Actualization of the elements of the composition of a war crime in the context of domestic and international humanitarian law. *Crime and counteraction to it in conditions of war and in the post-war perspective: an interdisciplinary panorama*. Vinnytsia. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/59a56b4d-2f7d-4edb-8467-895433d536bb/content>

Список використаних джерел

- [1] Антонюк Н. Наявність контекстуального елементу відрізняє воєнні злочини від «загальнокримінальних». *Верховний Суд*: [сайт]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1339594/
- [2] Дифенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88

- [3] Федорович Н. А. Правова природа командної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 288–294. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.43
- [4] Ганенко І. С., Шут В. О., Яланська М. І. Женевські конвенції та новітні технології війни: проблеми ефективного правового застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 224–230. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.4.35
- [5] Мельниченко В. С. Особливості функціонування норм *jus cogens* в умовах збройної агресії. *Problems of Legality*. 2025. Issue 170. С. 306–320. DOI: 10.21564/2414-990X.170.335679
- [6] Саєнко Ю. О. Поняття та статус комбатанта за міжнародним правом. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2024. Вип. 39. С. 205–212. DOI: 10.34142/23121661.2024.39.25
- [7] Shepitko M., Shepitko V. Aggressive War Against Ukraine: Rural and Urban Safety in the Context of National and Global Security. *Yearbook of ukrainian law*. 2025. No. 17. P. 351–368. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi82/0061831.pdf#page=351>
- [8] Шевчук В. М. Актуальні питання криміналістики в контексті війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової науки та криміналістики*. 2022. Вип. 28 (3). С. 11–17. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.02
- [9] Тетерятник Г. К., Одажиу Ю. М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 686–688. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/161
- [10] Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
- [11] Тома М. Г. Злочини проти людяності: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 341–345. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.3.53
- [12] Тимчук О. Л., Сідельников А. В. Захист жертв війни та дотримання міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 248–254. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.31
- [13] Васильчон І. І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-10/146
- [14] Волощук О. Воєнні злочини під час війни: поняття, ключові ознаки та відмежування від інших кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 46–53. DOI: 10.32782/yuv.v3.2024.6
- [15] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308–317. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/69
- [16] Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: прямі об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «*jus in bello*». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4. С. 57–74. DOI: 10.33766/2524-0323.100.57-74
- [17] Ємельяненко В. В., Оробець К. М. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за Кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», «Право», «Економіка», «Психологія», «Педагогіка»*. 2022. № 11 (13). С. 123–136. DOI: 10.52058/2786-5274-2022-11(13)-123-136
- [18] Зозуля І. В., Батіщев О. В. Актуалізація елементів складу воєнного злочину в контексті вітчизняного та міжнародного гуманітарного права. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*. Вінниця, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/59a56b4d-2f7d-4edb-8467-895433d536bb/content>

CHORNOUS Yulia

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

KORZUN Andrii

Doctor of Philosophy in Law, Senior Investigator in Particularly Important Cases of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine
01601, 10 Bogomolets St., Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-7579>

Characteristics of War Crimes Against the Civilian Population in the Context of Armed Aggression of the Russian Federation

Abstract. The article presents a comprehensive study of the legal nature and forensic features of war crimes against the civilian population in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. International legal and national approaches to the definition of war crimes, their features and composition are analyzed. The systemic nature of such crimes, their multi-level nature and connection with the state policy of the aggressor are substantiated. War crimes are considered as a multidimensional category that combines elements of international, criminal, criminal procedural law and forensics. Taking into account the conducted research, the definition of war crimes against the civilian population as socially dangerous, criminally punishable acts committed in connection with an armed conflict, consisting in a violation of the norms of international humanitarian law, directed against persons not participating in hostilities, characterized by a systemic or individual nature, increased public danger and the possibility of universal criminal prosecution is proposed. The legal nature of war crimes in Ukraine is characterized by going beyond the boundaries of traditional domestic regulation. It acquires a transnational nature, which is manifested in the interaction of international and national legal mechanisms, as well as in the possibility of bringing guilty persons to justice both within national jurisdiction and in international judicial institutions. The mechanism of committing war crimes against the civilian population is revealed, which is characterized not only by the multiplicity of forms of their manifestation, but also by the complex systemic interaction of individual elements of criminal activity. Criminal acts are committed in conditions of armed conflict, where various methods of influence are combined - armed, repressive, infrastructural, combined. The content of the article reveals their content. War crimes are considered as a system of interconnected actions implemented within the framework of an armed conflict and aimed at achieving military-political goals. A provision is developed on the systemic nature of war crimes, which manifests itself at the tactical, operational and strategic levels, which allows us to consider them as an element of the implementation of state policy and an instrument of warfare of the Russian Federation.

Keywords: war crimes; civilian population; international humanitarian law; aggression; criminal liability; evidence; forensic signs; mechanism of a criminal offense; investigation; criminal proceedings.